

СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Лебедєва О.В.

*здобувач відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України*

Дана стаття присвячена співвідношенню держави та права, акцентується увага на впливі та взаємодії держави та права, визначенні протиріччя та відмінності між державою та правом, проаналізовані методи за допомогою яких держава демонструє свою волю суспільству.

Данная статья посвящена соотношению государства и права, акцентируется внимание на влиянии та взаимодействии государства и права, обозначены противоречия и отличия между государством и правом, проанализированы методы, с помощью которых государство демонстрирует свою волю обществу.

Given article is devoted a state and right parity, the attention is focused on influence and interaction the states and the rights, contradictions and differences between the state and the right, проанализированы methods with which help the state shows the will to a society are designated.

Ключові слова: держава, право, співвідношення держави та права, вплив, взаємодія та протиріччя держави та права.

Проблема співвідношення держави і права довгий час знаходиться в центрі уваги політологів, соціологів, філософів та правників.

Серед науковців, що опікувалися цією проблематикою можна виділити: О. Зайчук, А. Заєць, Н. Оніщенко, П. Рабінович, О. Скакун, В. Купалов, О. Лейст, А. Малько тощо. Найбільшу увагу вони приділяли спільним рисам держави і права, їх взаємодії та протиріччя. Що стосується відмінностей, вони досліджувалися не достатньо, не повною мірою, зокрема можна навести публікації відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

Проте в даній публікації хочемо акцентувати деякі проблеми, на наш погляд, дискусійні для юридичної науки, мало чи недостатньо обговорені.

У додержавний період усі відносини людей регулювалися єдиними мононормами, яких люди дотримувалися добровільно. Коли мононорми поділилися на норми права, норми релігії та норми моралі – з'явилася необхідність в соціальному інституті, який спроможний закріпити втрачену єдність. Цим соціальним інститутом стає держава. Вона здійснює координаційну функцію в суспільстві, надає праву загальнообов'язкового характеру.

Право, яке раніше фіксувалося у звичаях, знаходить своє втілення у законах. Разом з законом з'являються органи, яким доручається забезпечити його дотримання. Ці

органи одержують, а отже мають силу примусу.

Закон і публічна влада виникають одночасно. Їх призначення – забезпечити нормальні умови життя людей, узгодити різні інтереси людей. Держава і право привносять в життя організуючі начала, регламентують відносини людей.

В юридичній науці можна знайти два підходи до питання про співвідношення держави та права. Перший підхід, етатичний, виходить з пріоритету держави над правом: право розглядається як продукт державної діяльності, як її (держави) наслідок. Такий підхід широко розповсюджений у вітчизняній юридичній літературі. Вважається, що право перебуває в підлеглому до держави стані. Фактичною умовою для даного підходу слугує політична практика, яка розглядає право як «доповнення» до держави. Теоретичною передумовою стає формально-догматичне відношення до поняття права як до сукупності норм, які видаються державою.

Другий підхід до співвідношення держави та права закріплений у форматі природно-правових поглядів. Прихильники школи природного права виходили з обмеження держави правом, що, на їхню думку, ґрунтувалося на непорушності природного закону та невідчуженні публічних прав індивіда. З позиції даного підходу праву належить пріоритет у порівнянні з державою. Такий підхід, на наше переконання, має безсумнівні переваги. Він є

філософською платформою для закріплення в політичній практиці ідеї панування права.

Третій підхід полягає в тому, що зв'язок між правом і державою не має однозначного причинно-наслідкового характеру (державна породжує право або із права народжується держава). Цей зв'язок складний і має двосторонній характер: держава і право одне без одного не можуть існувати, тобто між ними є функціональний зв'язок. В даному підході можна виявити глибинні зв'язки між правом та державою, уникнути однобічності, зрозуміти, що надає право державі, і з'ясувати роль держави у забезпеченні права.

Зв'язок держави і права полягає в наступному: держава не породжує право, а є, з одного боку, залежною, підлеглою його силі, а з іншого – потужним засобом, що підтримує і посилює міць права, його потенціал у суспільній системі. Держава використовує право як засіб керування суспільними процесами, але лише в тій мірі, у якій право їй «дозволяє».

Надалі спробуємо визначити в чому полягає вплив держави на право. Зазначимо, що держава є безпосереднім чинником створення правових норм і головною силою їх здійснення. Державна влада має конституційне значення для самого буття права як особливого інституту.

Держава «опікує» право, використовує його потенціал для досягнення цілей державної політики. Однак вплив держави на право не слід абсолютизувати і розглядати у дусі етатичних поглядів, що визнають право як засіб держави, її ознакою або атрибутом. Право має відносну самостійність, власні, внутрішньо властиві тільки йому закономірності формування та функціонування. З цього можна зробити висновок, що право відносно держави має самостійне значення. Якщо і припустити, що право можна розглядати як інструмент держави, то лише із застереженням, що і держава є інструментом щодо права.

Найбільш суттєвий вплив держави на право можна виявити в сфері правотворчості та правореалізації. Право формується при обов'язковій участі держави. Однак держава не формує право, а завершує правотворчий процес, надаючи праву певні юридичні форми (нормативно-правовий акт, судовий прецедент тощо).

Причини виникнення права полягають в характері економічного розвитку суспільства, його культурі, історичних традиціях народу тощо. Недооцінка цього

положення веде до того, що єдиним і визначальним джерелом права є державна діяльність. Держава визнається засновником права, в буквальному значенні вважається, що вона творить право.

Навряд чи можна погодитися з поглядами, що мають поширення в юридичній літературі: утворення права розглядається в повній ізоляції від держави. Поза конструктивною діяльністю держави існування права як інституційного утворення неможливе, але роль держави в правотворчому процесі досить специфічна. Держава втручається в правотворчий процес лише на певних його стадіях, тому роль держави відносно утворення права полягає: по-перше, у здійсненні правотворчої діяльності. Держава відповідно до законів суспільного розвитку, визначає найбільш раціональну юридичну форму (закон, акт виконавчої влади тощо) і засновує загальні норми, надаючи їм формально-юридичний, загальний характер.

По-друге, санкціоновані норми, які не носять прямого державного характеру. Для деяких правових систем такий спосіб утворення права є переважним. Так, утворення мусульманського права характеризується саме тим, що держава санкціонує норми, які були закріплені мусульманською доктриною. В історії права відомі випадки, коли положення, які закріплені правовою доктриною або, що з'явилися внаслідок тлумачення застосованої норми, держава надавала загальнообов'язкового значення.

По-третє, у визнанні юридично обов'язковими регуляторами поведінки фактично сформованих існуючих відносин та зв'язків, внаслідок чого ці зв'язки та відносини одержують юридичне значення, тобто формують так зване звичаєве та прецедентне право, які визнаються в якості загальних норм положення нормативних договорів.

Досить значною є роль держави у забезпеченні реалізації права. Історичний досвід свідчить про те, що використання її ресурсів, здійснення правових настанов було б взагалі неможливим. Призначення держави полягає в тому, що вона своєю діяльністю покликана створювати фактичні, організаційні, юридичні передумови для використання громадянами, наданих їм законом можливостей з метою задоволення інтересів та потреб. Анемія виконавчих, наглядових і судових структур держави, як про це свідчить вітчизняний досвід, блокує дію права. Активність держави – необхідна

умова для утвердження правових начал в суспільному житті. Держава зобов'язана проявляти цю активність, інакше вона не відповідає своєму призначенню, внаслідок чого державна влада втрачає легітимний характер.

Держава забезпечує охорону права та пануючих правових відносин. Державний примус є постійно існуючою гарантією, який підкріплює право; за ним завжди стоїть сила, авторитет держави; вже сама погроза державного примусу опікує право.

Отже, держава сприяє поширенню права в соціальному просторі, вона визнає обов'язком учасників суспільних відносин дотримуватися права, запобігати протиправним підходам у досягненні суспільно значущих результатів.

Безумовно, існують і межі впливу держави на право. Насамперед, це обумовлено регулятивним потенціалом самого права, можливостями держави, її структур забезпечення дії права в соціально-економічних і політичних умовах. Можливості держави не слід переоцінювати, тому що це завжди веде до ідеалізації правових засобів, а в кінцевому результаті знижує соціальну цінність права. Держава не може використовувати право в супереч з його призначення. Потрібна науково обґрунтована, ефективна юридична політика держави, яка дозволяє раціонально і в інтересах суспільства застосовувати правовий інструментарій.

Спробуємо охарактеризувати вплив права на державу з огляду на нашу позицію. Держава потребує права не менше, ніж право державу. Залежність держави від права полягає: 1) у внутрішній організації держави; 2) у її діяльності.

Досвід багатьох поколінь свідчить про те, що для свого існування держава як організація потребує права. Право формує структуру держави і регулює внутрішні відносини в державному механізмі, відносини між її основними ланками. За допомогою права закріплюється форма держави, державний апарат, компетенції державних органів та посадових осіб.

Принципово важливе значення права у внутрішній організації держави проявляється в тому, що воно створює юридичні гарантії проти можливості узурпації влади однієї з галузей влади.

За допомогою права визначається місце, роль, функції державного механізму, їх взаємодія з іншими органами та населенням. Для федеративної держави чітке

розмежування компетенцій федерації і її суб'єктів, федеральних органів і органів членів федерації є найважливішою умовою її існування.

Отже, право виступає істотною властивістю державної організації суспільства.

Упорядковуючи внутрішньоорганізаційні зв'язки держави, право дозволяє забезпечити раціональну побудову структури держави. Нормативні акти правостановлюючого характеру формують державу як систему з розвинутою органічною побудовою. Тим самим право створює юридичні передумови для ефективної роботи всіх ланок державного апарату.

В юридичній літературі відомі два методи, за допомогою яких держава демонструє свою волю суспільству: метод насильства, властивий тоталітарним державам, і цивілізоване керування соціальними процесами за допомогою правового інструментарію. Такий метод властивий державам з розвиненим демократичним режимом.

Отже, сучасна демократична держава не може здійснювати свою діяльність за межами права. Право складає необхідну сторону, аспект, властивість державної діяльності. Така якість властива праву, оскільки воно є універсальним регулятором, і його використання обумовлене об'єктивними факторами, що перебувають поза державою. Держава без шкоди для суспільства не може маніпулювати правом або звільнитися від нього.

Спробуємо визначити ряд напрямів, що характеризують роль права відповідно до держави: а) право впливає на державу при її взаємовідносинах з населенням. Держава впливає на громадян через право та у межах правових вимог; в свою чергу, і громадяни впливають на державу за допомогою права. б) право легалізує державну діяльність, забезпечує дозвіл охоронних і примусових заходів держави. Державна діяльність за допомогою права обмежена рамками юридичних вимог, отже – здобуває юридичну форму; в) за допомогою права визначаються межі діяльності держави та межі можливого втручання в приватне життя громадян; г) право закріплює інтереси націй і народностей і тим самим впливає на державну владу в її взаємовідносинах з націями та народностями (для багатонаціональної федеративної держави ця сторона впливу права є об'єктивно необхідною умовою її існування); д) правова форма забезпечує можливість здійснення контролю над діяльністю

державного апарата і тим самим створює юридичні гарантії відповідальності держави перед особою; е) право є мовою спілкування держави не тільки з населенням, але й з іншими державами, зі світовим співтовариством у цілому; ж) право є основним засобом державного примусу, воно визначає підстави, межі, форми та процедуру застосування примусу.

Отже, держава як суверенна влада не може існувати та функціонувати за межами права. Історичний досвід свідчить про те, що відмова від використання права завжди має серйозні економічні, політичні та моральні наслідки, послаблює державну владу та створює передумови для революційної зміни існуючого ладу. Влада, не заснована на праві – свідчення глибокої кризи всього суспільного ладу.

Концепція панування права (правової держави) саме виходить з того, що право в інтересах суспільства зв'язує, обмежує державу. Воно виступає потужним обмеженням державної сваволі. У зазначеному сенсі право виступає як сила, здатна підкорити державу, тобто право виступає над державою, щоб держава не домінувала над суспільством.

Суперечливі процеси в суспільстві і в політичній системі знаходять своє відображення в системі "право - держава - законодавство". Тим часом право, держава і законодавство – відносно самостійні явища, отже, містять у собі елементи розвитку, що можуть при певних обставинах зрости до антагонізмів. Кожна із складових державно-правового життя відчуває різний вплив з боку економіки, політики, моралі. Причому право, вочевидь, ближче до економіки та моралі; держава прямо пов'язана з політикою, а законодавство має безпосередньо залежність від держави та другорядну (похідну) – від політики.

Так, не можна не бачити прямої і опосередкованої залежності економіки і законодавства, права і політики, держави і моралі.

Протиріччя права об'єктивні і розвиваються іманентно соціальному руху. На наш погляд, до права не можна завжди застосовувати характеристику внутрішньої узгодженості та злагодженої системи. Вищенаведенне більш узгоджується з законодавством, враховуючи його стан, що мало імовірно у реальному житті.

Протиріччя держави обумовлені її відносною самостійністю до суспільства, доправлячих класів, до партій, а також

відносною самостійністю влади та окремих державних органів один до одного.

Особлива група протиріч це конфлікти між державою і правом. Слід відмітити: при найрозвиненішому праві і навіть при досконалому законодавстві держава може деякий час залишатися консервативною силою, не користуватися довірою мас і тим самим позбавляти життєвої сили правове регулювання. Відома формула про те, що право є ніщо без апарату, здатного примушувати до дотримання правових норм ніколи не втрачає значення. Притому, протиріччя між правом і державою здатні дестабілізувати правовий порядок.

В сучасних умовах, звертаючи увагу на співвідношення держави і права, ми не можемо не враховувати так звані глобальні тенденції, які виникають у світі. Створені універсальні, релігійні та локальні міжнародні організації та союзи, які покликані об'єднати політичні, економічні, фінансові та інші функції базуються на визнаних міжнародних стандартах. Ці вимоги мають на меті уніфікації у різних національних системах права, посилення інтеграційних зв'язків у діяльності держав та їх об'єднань.

Літератури:

1. Оніщенко Н.М. Держава та право: єдність, відмінності та протиріччя // Держава і право. – Вип. 45. – К., 2009. – С. 3-8.
2. Малько А.В. Теория государства и права. – М., 2007. – 240 с.
3. Теория государства и права: Учебник. – М., 2008. – 208 с.
4. Проблемы теории государства и права: учебник. – М., 2008. – 832 с.
5. Купалов В.Л. Теория государства и права. – М., 2008. – 654 с.
6. Лейст О.Э. Сущность права. – М., 2008. – 452 с.